

זהבית גרוס ויובל דרור (עורכים) **חינוך כאתגר חברתי**
 רמות. 2004. 194 עמודים.

חנה איילון*

בראשית דברי אני רוצה לברך את עורכי הספר, זהבית גרוס ויובל דרור, ואת כל המעורבים ביוזמה הברוכה של פרסום אסופת מאמרים המוקדשת לזכרו של פרופ' מוטי בר-לב ז"ל. תרומתו של פרופ' בר-לב למחקר הסוציולוגי-חינוכי ידועה ומוערכת על-ידי כל העוסקים בתחום. ראוי לציון מיוחד חלקו המרכזי במחקר החינוך הממלכתי-דתי. כל חוקר חינוך שעסק אי-פעם בנושא זה מזהה בנקל את טביעת אצבעותיו של פרופ' בר-לב, ששינה את פניו של תחום המחקר הזה. עבודתו העשירה והמגוונת של פרופ' בר-לב מסוכמת בהרחבה ומתוך כבוד והערכה במאמרו של יובל דרור, הדן בתרומתו של פרופ' בר-לב לחקר החינוך. אין ספק שמחקריו של פרופ' בר-לב היו ממשיכים להעשיר את הידע הסוציולוגי-חינוכי אלמלא נקטעו חייו בטרם עת.

הספר מורכב משלושה שערים. הראשון מוקדש לחייו ולעבודתו של פרופ' מוטי בר-לב. שני השערים הנוספים, שאתייחס אליהם בהמשך דברי, כוללים אסופת מאמרים המתייחסים לחינוך הממלכתי-דתי (בשער השני) ולחינוך הלא-פורמלי (בשער השלישי). השער השני, המוקדש לחינוך הממלכתי-דתי, כולל ארבעה מאמרים. מצאתי עניין רב במאמר הראשון, שנכתב על-ידי יעקב כץ, העוסק בהיסטוריה של החינוך הממלכתי-דתי. המאמר סוקר את התפתחות החינוך הדתי לפני קום המדינה ואת ההתפתחויות שהובילו להקמת החינוך הממלכתי-דתי לאחר מכן. המאמר כולל מידע רב, ומי שאינם בקיאים בהיסטוריה של החינוך הממלכתי-דתי בישראל יוכלו ללמוד ממנו רבות. עם זאת, קיימת במאמר התעלמות מהדרך הפוליטית ומן ההקצנה הדתית העכשווית של רבים מבוגרי החינוך הממלכתי-דתי. באיזו מידה אפשר לראות בכך תולדה של מקום החינוך הדתי בתוך המערכת הממלכתית? ניסיון להבין את התופעה הזאת, על רקע ההיסטוריה של הקשרים בין החינוך הדתי למערכת החינוך הממלכתית, עשוי להיות מעניין וחשוב במיוחד.

המאמר השני, שנכתב על-ידי זהבית גרוס, עוסק גם הוא בשילוב של דתיות וממלכתיות בחינוך הממלכתי-דתי. גרוס מחלקת את תפקודו של החינוך הציוני-דתי לארבע תקופות עיקריות, בהתאם לארבעת התפקידים החברתיים העיקריים הדרושים לקיומה של החברה, על-פי לייבוולד ומקנזי (Livesley & MacKenzie). איני רוצה לפתוח בוויכוח על הגישה התאורטית, וגם לא על הניסיון לנתח את תפקידו של החינוך הממלכתי-דתי על רקע גישה זו, שנראה בעיני מאולץ מעט. אני רוצה להתייחס ל"תפקיד החברתי" של החינוך הממלכתי-דתי, שהמחברת כוללת בו את תפקידו של החינוך הזה בקליטת העלייה של שנות החמישים. המחברת מציינת את הגישה הלא-ברירנית של החינוך הממלכתי-דתי, שגרמה לכך שהוא קלט תלמידים מזרחים רבים. קליטת אוכלוסייה זו גרמה לשיעור גבוה של תלמידים "טעוני טיפוח" (המרכאות שלי – ח"א) בחינוך הממלכתי-דתי, ויצרה "לכאורה מתאם בין נחשלות, דתיות לעדתיות" (ע' 89). הצגת דברים זו חפה מכל ביקורת כלפי קליטתם של עולי שנות החמישים במערכת החינוך. אין כל התייחסות, למשל, לעבודותיו

* אוניברסיטת תל-אביב

של מיכה חן, שטען לקיום סממנים מוגברים של גניעות מטעם בחינוך הממלכתי-דתי, הנובעים מכך שעל רקע הקליטה המסיבית של עולים מזרחים במגזר חינוכי זה, דאגה האליטה הקיימת להבטיח את זהותה הסוציולוגית של האליטה העתיידית. איני טוענת שהמחברת חייבת להסכים עם טיעוניו של חן, אך סבורתני שאין זה נכון להתעלם מהם ומטיעונים אחרים בעלי אופי דומה בפרק אשר דן בתפקידו החברתי של החינוך הממלכתי-דתי ומעלה אותו על נס. למעשה, באסופה הנוכחית מדווח יובל דרור, בפרק המסכם את עבודתו של פרופ' בר-לב, על המלצתו של פרופ' בר-לב להגדיל באופן מבוקר את מספר המזרחים בישיבות התיכונות, כי "בשנות השבעים והשמונים נחלקו הישיבות ל'מערביות' ו'מזרחיות' במובהק" (ע' 59). כלומר, ביצוע "התפקיד החברתי" היה בעייתי למדי גם על-פי השקפתו של פרופ' בר-לב. אני סבורה שהתייחסות לביקורת הקיימת בדבר יחסו של החינוך הממלכתי-דתי לעולים המזרחים, ולו למטרות ויכוח, היא בלתי נמנעת על רקע מחקרים קיימים בנושא זה.

המאמר השלישי בשער זה, אשר נכתב על-ידי מרים שמידע ויעקב עירם, עוסק בחינוך הלא-פורמלי בתוך החינוך הממלכתי-דתי, והיה אמור, לתפיסתי, להיות מאמר מקשר בין שער זה לבין השער המתמקד בחינוך הלא-פורמלי. לצערי, אין זה כך. לאחר מאמרם של שמידע ועירם בשער זה מופיע מאמר הדן בקווים האופייניים של דיוקנו הדתי של בן הקיבוץ הדתי, והוא המאמר הסוגר את השער בנושא החינוך הממלכתי-דתי. ההחלטה תמוהה, לתפיסתי, מבחינה עריכתית, אך חשוב מכך ההיבט המהותי, כמובן.

לטעמי, הספר מקדיש מקום רחב מדי לחינוך הלא-פורמלי. גם בשער המוקדש לחינוך הממלכתי-דתי מופיע, כאמור, מאמר העוסק בנושא זה. רוב המאמרים בנושא החינוך הלא-פורמלי אינם דנים כלל בחינוך הממלכתי-דתי.

אומנם הספר נקרא "החינוך כאתגר חברתי", והעורכים מציינים שפרופ' בר-לב עסק בחינוך הלא-פורמלי גם לא בהקשר של החינוך הממלכתי-דתי, אך ברור שתחום זה אינו מוקד עבודתו המדעית, כפי שאפשר לראות מרשימת פרסומיו המופיעה בספר וגם מסקירת עבודתו המדעית שנכתבה על-ידי יובל דרור, אחד מעורכי הספר. ההחלטה להתמקד בהיבט זה היא מאכזבת, לטעמי, וכך גם בחירת המאמרים לשער זה.

בחירת המאמרים מאכזבת במיוחד על רקע מאמרם של שמידע ועירם, שהזכרתי קודם. מאמר זה דן בבעייתיות של החינוך הלא-פורמלי בחינוך הממלכתי-דתי. שמידע ועירם טוענים שהנחות היסוד של החינוך הלא-פורמלי (הענקת לגיטימציה ל"כילוי פנאי") מנוגדת לעולה ממקורות היהדות. במאמרם הם דנים בפתרונות שנמצאו לכך במערכת החינוך החרדית ובמערכת החינוך הדתית. המחברים מציינים שהדיון שהם מציעים אינו מבוסס על מחקר אמפירי. ציפיתי שבחלק המוקדש לחינוך הלא-פורמלי תהייה התייחסות אמפירית לסוגיה מרתקת זו (שבה עסק גם פרופ' בר-לב).

לצערי, מלבד מאמר אחד, המאמרים העוסקים בחינוך הלא-פורמלי אינם עוסקים כלל בחינוך הממלכתי-דתי וממילא אינם דנים בבעייתיות הקיימת בהקשר זה. איני באה למתות ביקורת על המאמרים הכלולים בחלק זה של הקובץ, שכולם טובים וראויים, אלא על ההחלטה לכלול אותם יחד בשער המוקדש לחינוך הלא-פורמלי. המכנה המשותף היחיד למאמרים אלה הוא עיסוקם בחינוך הלא-פורמלי, והם אינם יוצרים תמונה רחבה, או מחדשת לפחות, של חינוך זה, גם אם נתעלם מכך שאינם מתייחסים לחינוך הממלכתי-דתי. המאמר היחיד בשער זה המתייחס לחינוך הממלכתי-דתי הוא מאמרם של שפירא,

פייר ואדלר.¹ אומנם המאמר אינו מתייחס ישירות לבעייתיות של החינוך הלא־פורמלי בחינוך הממלכתי־דתי, אך הוא מציג ממצאים אמפיריים מעניינים על פעילות לא־פורמלית בזרם חינוך זה. איני יכולה להימנע מהמחשבה שניסיון לקשר בין שני המאמרים האלה (של שמידע ועירם ושל שפירא ועמיתיה) היה יכול להניב תוצאות מרתקות. לסיכום, מדובר ביוזמה מבורכת וחשובה, המוקדשת לאיש מדע שכל חוקרי החינוך חבים לו רבות. מכיוון ששמו של פרופ' בר־לב נקשר למחקר החינוך הממלכתי־דתי, קיוויתי שהקריאה באסופת המאמרים תסייע לנו להבין טוב יותר את המגזר החינוכי הזה, שהתרחשו ומתרחשים בו תהליכים חינוכיים וחברתיים מרתקים. לצערי, תקווה זו התגשמה באופן חלקי בלבד.

---

1. למען הגילוי הנאות, הייתי אחת המנחות של עבודת הדוקטורט של שרי פייר, שהמאמר מבוסס חלקית על ממצאיה, אך אין לי כל חלק במאמר עצמו.